

KIRGIZ TÜRKÇESİNDE MENTAL FİİLLER THE MENTAL VERBS IN KIRGHIZ TURKISH

MEHMET ÖZEREN

Yrd. Doç. Dr., Fırat Üniversitesi, İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü
Asst. Prof. Dr., *Firat University, Faculty of Humanities and Social Sciences, Department of Modern Turkish Dialects
and Literature*

mehmetozeren@hotmail.com

ORCID ID: orcid.org/0000-0003-4386-8312

İRFAN ALAN

Y. Lisans Öğrencisi, Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü
M.A. Stud., Firat University, Institute of Social Sciences

irfan.alan12@gmail.com

ORCID ID: orcid.org/0000-0003-4583-9494

Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi-Journal of Turkish Researches Institute
TAED-61, Ocak-January 2018 Erzurum
ISSN-1300-9052

Makale Türü-*Article Types* : Araştırma Makalesi-Research Article
Geliş Tarihi-*Received Date* : 23.06.2017
Kabul Tarihi-*Accepted Date* : 30.10.2017
Sayfa-*Pages* : 203-224
DOI- : <http://dx.doi.org/>

www.turkiyatjournal.com

<http://dergipark.gov.tr/ataunited>

This article was checked by iThenticate.

KIRGIZ TÜRKÇESİNDE MENTAL FİİLLER
THE MENTAL VERBS IN KIRGHIZ TURKISH

MEHMET ÖZEREN -İRFAN ALAN

Öz

Bu çalışmanın amacı ilk önce mental fiil kavramını açıklamak daha sonra da Kırgız Türkçesindeki mental fiilleri tespit edip soyut kavramlarda dilin anlatım imkanlarını ortaya koymaktır. Yaptığımız bu çalışmada, Kırgız Türkçesinde tarama yapılarak elde edilmiş olan mental fiiller Biliş Fiilleri (Anlama; Düşünme; Niyet, İstek ve Arzu; Hayal; Tahmin; Unutma; Hatırlama İfade Eden Fiiller), Psikolojik Durum Fiilleri (Kuşku ve Şüphe; Sevgi; Öfkelenme; Kaygı, Endişe ve Telaş; Korku; Şaşırma; Üzüntü; Utanma; Pişmanlık İfade Eden Fiiller) ve Algılama Fiilleri (Görme; İşitme; Tatma; Koklama; Dokunma İle İlgili Algılama Fiilleri) olmak üzere üç ana başlık altında sınıflandırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kırgız Türkçesi, Fiil, Mental Fiil.

Abstract

The aim of this study is to propound the expression possibilities of language in abstract concepts through firstly explaining the verb notion, and then determining the mental verbs in Kirghiz Turkish. In this study, mental verbs have been handled in the three main titles that are cognition verbs (the verbs that express understanding, thought, intention, request and desire, dream, guess, forgetting, remembering), the verbs of psychological situation (the verbs expressing doubt and suspicion, love, anger, anxiety, apprehension and fuss, fear, astonishment, sadness, shame, regret) and the perception verbs (the verbs of vision, hearing, tasting, smell, handling, regarding with perception verbs).

Key Words: Kirghiz Turkish, Verb, Mental Verb.

Giriş

Dil ve Düşünce İlişkisi

İnsanoğlu dünya serüvenine başladığı ilk günden bu yana, dünyayı tanımak, anlamak ve anlamlandırmakla meşgul olmuştur. Tanımak, anlamak ve anlamlandırmak, dil ve düşüncenin işbirliği ile gerçekleşir. Dil ve düşünce insanı cemadat, nebatat ve hayvanattan ayıran iki temel özelliktir. Dil ve düşünce arasındaki ilişki tarih boyunca filozofların ve dilcilerin uğraş konusu olmuştur. Modern dilbilimin kurucusu sayılan Ferdinand de Saussure dili ve düşünceyi birbirinden bağımsız düşünmenin mümkün olmadığını söylemektedir. Ona göre dil ve düşünce bir kâğıdın iki yüzü gibidir. Biri olmadan diğ erinin varlığından bahsetmek mümkün değildir. Dil felsefesinin kurucularından sayılan Wilhelm von Humbolt da dili bir düşünce aracı olarak görür, yani ona göre dil olmadan düşünce gerçekleşemez. Yine Platon'a göre, düşünme, insanın içten kendi kendisiyle yaptığı bir konuşmadır. Düşünme ile dil arasındaki bağ ihmal edilirse dil ile varlık dünyası arasında kurulması gereken bağ kurulamaz.¹ Yine Yunancada "logos",

¹ Emir Ali Ergat, "Dil, düşünce ve varlık ilişkisi J. Locke ve G. Berkeley örneği", Birey yayın evi, İstanbul, 2008, s.11.

Arapçada "nutk" kelimesi hem dil hem düşünce anlamına gelmektedir. Bu iki örnekten de hareketle dil ve düşünce arasında ilişkinin sair dillerde sözcük edinimine de yansıtıldığını görmekteyiz.

İnsan düşünce sistemiyle donatılmış bir şekilde dünyaya gelir. Bu sistem, insan büyüdükçe gelişir dil ile birlikte işleyip zenginleşir. İnsan düşüncelerini dışa vurmak, başkaları ile paylaşmak için, dilin bildirişim sağlayan yönünden yararlanır. Dil, toplumun bireye armağan ettiği bir zenginliktir. Dilbilimciler ve filozoflar dil üzerine pek çok tanım getirmiş, dil hakkında pek çok çıkarımda bulunmuşlardır. Bütün bu çıkarımlar ve tanımlar, dilin sadece bir iletişim aracı olmadığı, aynı zamanda düşünceyi yaratan bir sistem olduğunu gösterir niteliktedir. İnsan bir dile hakim olduktan sonra o dil ile düşünüp varlığı kavramaya başlar. Dil aracılığıyla varlığın zihnimizde yarattığı tasavvurları yani kavramları adlandırır, onlara birer kimlik kazandırırız. İnsan nesnelere varlığını ancak onları adlandırarak kavrayabilmiştir.² Bir bildirişim dizgesi olan dil, en bilindik tanımı ile insanlar arasında iletişimi sağlar. Bu iletişim içerisinde isimler, sıfatlar, fiiller, zarflar, edatlar, bağlaçlar gibi türlü dil birimleri yer almaktadır. Bu dil birimlerinin her biri dil içerisinde önemli bir yere sahiptir. Çalışmamız mental fiillerle ilgili olduğu için, bu dil birimlerinden fiil kavramını açıklayıp Türkçede yapılmış belli başlı fiillerin tematik sınıflandırmasına değineceğiz.

Fiil ve Fiillerin Sınıflandırılması

Bir kılışı, bir oluşu veya bir durumu anlatan; olumlu ve olumsuz şekillere girebilen kelime: *yazmak, yazmamak, koşmak, koşmamak* (kılış), *sararmak, büyüme* (oluş), *susmak, susmamak, durmak* (durum) vb.³

Zeynep Korkmaz, fiilleri 1) *Yapıları bakımından*: a. Basit fiiller, b. Türemiş fiiller c. Birleşik fiiller 2) *İçerikleri bakımından* a. Oluş bildiren fiiller b. Bir kılış ve kılış bildiren fiiller c. Durum ve tasvir bildiren fiiller 3) *Anlamları bakımından fiiller* a. Esas fiiller b. Yardımcı fiiller 4) *Kılış biçimleri bakımından fiiller* 5) *Çatıları bakımından fiiller*⁴ olmak üzere beş ana başlık altında incelemiştir.

Banguoğlu ise, fiilleri a. *kılış fiilleri* "almak, taşımak, kazmak vb." b. *durum fiilleri* "yatmak, susmak, beklemek" c. *oluş fiilleri* "doymak, uzamak, kararmak"⁵ şeklinde sınıflandırmıştır.

Fiilleri başka şekillerde sınıflandıran araştırmacılar da bulunmaktadır. Ancak fiillerin sınıflandırılmasına örnek teşkil etmesi bakımından Korkmaz ve Banguoğlu'nun sınıflandırmasına yer vermeyi uygun bulduk. Yapılan sınıflandırmalar, fiilleri tematik ve kavram alanı açısından sınıflandırmaktan uzaktır. Bu nedenle fiillerin semantiğiyle ilgili çalışmaların dilin sözcük zenginliğini daha net olarak ortaya koyacağı düşünüldüğünden bu çalışmada, Kırgız Türkçesi özelinde mental fiiller üzerinde durulmuştur.

² J. V. Venderyes, "Dil ve Düşünce (çev. Berke Vardar)", Multilingual Yayınları, İstanbul, 2011, s. 21.

³ Zeynep Korkmaz, "Gramer Terimleri Sözlüğü", TDK Yayınları, Ankara, 1992, s.61.

⁴ Zeynep Korkmaz, "Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi", TDK Yayınları, Ankara, 2014, s.488.

⁵ Tahsin Banguoğlu, "Türkçenin Grameri", TDK Yayınları, Ankara, 2015, s.408.

Mental Fiil ve Mental Fiillerin Sınıflandırılması

Mental fiil kavramı çocuk psikolojisi alanında çalışan bilim insanları tarafından ortaya atılmış bir kavramdır. Bilim adamları özellikle çocuklarda zihinle ilgili fiillerin hangileri olduğu ve hangi yaşlarda ortaya çıktığı üzerinde durmuşlardır. Çocukların algılamaları, duyguları ve idrak ettikleri alanlara ait kelimeler genel olarak “mental verb” (mental fiil) terimiyle karşılanmıştır. Çocuklarda mental süreçler; dikkat, hatırlama, anlama, problem çözme, karar verme gibi becerileri, araştırmacılar tarafından sürekli incelenmeye tabi tutulmuş ve becerilerle ilgili sürekli yeni veriler ortaya konmuştur. Son zamanlarda, çocuklarla yetişkinlerin kelimeleri nasıl anladıkları ve ürettikleri üzerine yapılmış araştırmalar da bulunmaktadır. Mental fiillerin hangi yaşlarda ortaya çıktığına ve ne maksatla kullanıldığına bakarak çocukların zihin gelişimi takip edilmiştir.⁶

İngilizce bir kelime olan mental sözcüğü, Türkçede "zihinsel" anlamına gelmektedir. Zihinle alakalı durumlar için kullanılan mental sözcüğü, zihinsel fiilleri tanımlamak için de kullanılmıştır. Mental fiiller, mental süreç aşamalarından geçerek oluşur. Mental süreçlerin ilk aşaması algılama sürecidir. Algılama fiilinin üstlendiği görevi, çeşitli duyular vasıtasıyla gelen bilgileri beyindeki dil merkezlerine ulaştırmaktır. Bu yüzden dil süreçlerinin işlevi algılamakla başlamaktadır. Dilin mental sürecinin ikinci aşaması, algıların anlamlandırılması ve yorumlandırılmasıdır. Yani çeşitli duylardan gelen bilgiler işleme alınır. Bu aşamada beyinde kodlanmış bilgilerle dışarıdan gelen bilgilerin bağlantıları kurulur, anlamlandırma süreci gerçekleşir. Bu süreçten sonra, tepki veya kendini ifade etme süreci başlar. Bu mental sürecin üçüncü ve son aşamasıdır.⁷

Mental fiiller bir diğer adı ile zihinsel fiiller, biliş, algı ve duyu alanına ait fiillerdir. İnsanoğlu duygusal bir varlık olarak yaratılmıştır. Duygular belirli nesnelere, olayların ya da bireylerin insanın iç dünyasında uyandırdığı izlenimlerdir. Bütün dillerde mutlaka duyguları ifade eden fiiller vardır. Kuşku, korku, endişe, sevinme, üzüntü, pişmanlık gibi mental sürecin zihinde meydana getirdiği hissi çıkıntılar duyu fiilleri olarak kabul edilir. Algılama fiilleri, mental fiillerin duygularla ilgili kısmını teşkil eder, işitme, dokunma, koklama, tatma, görme ifade eden fiiller algılama duyu fiilleridir.⁸

Yerli araştırmacıardan Özen Yaylagül, mental fiilleri dört ana başlık altında ele almıştır. Bu dört ana başlık için; *duyu fiilleri*, *duyu fiilleri*, *anı ve uslamlama fiilleri* ve *açıklama fiilleri* şeklinde başlıklarını kullanmıştır.⁹ Melek Erdem, mental fiilleri *algılama*, *etki* ve *idrak* olarak sınıflandırmıştır.¹⁰ Savaş Şahin ise üç ana başlık altında ele almıştır: *İdrak (kognitif) fiilleri*, *duyu fiilleri* ve *algılama fiilleri*.¹¹ Yabancı araştırmacıardan CROFT, Case Marking and the Semantics of Mental Verbs başlıklı çalışmasının 'The Phenomenon' alt başlığında mental verbs ve psych verbs terimlerini

⁶ Savaş Şahin, Türkmen Türkçesinde Mental Fiiller, (Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi), Ankara, 2012b, s. 46.

⁷ Savaş Şahin, "Mental Fiil Kavramı ve Türkmen Türkçesinde Mental Fiiller", Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi Sayı 1/4, 2012a, s. 45.

⁸ Savaş Şahin (2012a), agm., s. 45.

⁹ Özen Yaylagül, “Türk Runik Harfli Metinlerde Mental Fiiller”, Modern Türklük Araştırma Dergisi, 2/1, 2005, s. 24-43.

¹⁰ Savaş Şahin (2012a), agm., s. 51.

¹¹ Savaş Şahin (2012a), agm., s. 52-57.

eşdeğer sayarak, söz konusu fiilleri algı, biliş ve duygu şeklinde üç gruba ayırırken; Garcia- Miguel et aynı üç grup için duygu, algı ve biliş terimlerini kullandığı görülmektedir. İki araştırmacının yaptığı sınıflandırma arasındaki fark duygu teriminin farklı kelimelerle ifade edilmesidir. Halliday ise mental süreçleri üçe ayırmıştır, fakat yaptığı adlandırma diğerlerine göre farklıdır; görme, duygu, ve düşünme.¹²

1. Kırgız Türkçesinde Mental Fiiller¹³

1.1. Biliş Fiilleri

Zihin; dış ve iç uyaranların, algıların, duyumların ne anlama geldiğini analiz eder, kavramaya çalışır. Bu analiz ve kavrama süreci içerisinde algılanan nesne, olay ve durumlar, zihinde bilişsel değerlendirmelerden geçerek anlamlandırılmaya çalışılır. İdrak ise, bir süreç ve sonuç içeren zihinsel işlem aşamasıdır. İdrak her şeyden önce anlama ve anlamlandırma çabasıdır. Zihinsel yetilerini ortaya koyma, zihinsel yetileri işletme çabasıdır. Bilişsel değerlendirmemiz, sonunda ortaya çıkan değerlendirmemiz, yargılarımızdır. Düşünmek, karar vermek, anlamak, bilmek, istemek gibi kavramlar idrak süreci içerisinde oluşan kavramlardır. Anlamlandırma aşamasına idrak süreci diyebiliriz.¹⁴

Mental fiillerin bir grubunu oluşturan biliş fiilleri "cognitive verb", bazı araştırmacılar tarafından "idrak fiilleri" şeklinde adlandırılmıştır. Bu çalışmamızda söz konusu fiilleri "biliş fiilleri" başlığı altında incelemeyi uygun gördük. Türkiye Türkçesindeki "kaygılanmak, düşünmek, hatırlamak, karar vermek, istemek" gibi fiiller zihinsel bir sürecin ürünü olan düşünme yetisine dayalı fiillerdir, dolayısıyla bu ve benzeri fiiller "biliş fiilleri" kategorisine girmektedir.

Çocuk psikolojisi üzerine çalışan araştırmacılar, çocuklarda belirgin olan biliş fiillerinin inanmak, düşünmek, hatırlamak, tahmin etmek gibi basit fiiller olduğunu tespit etmelerinin yanı sıra, üniversite ve lise öğrencilerinin yorumlamak, anlamak, karar vermek, farz etmek gibi daha karmaşık eylemlere sahip olduklarını gözlemlemişlerdir. Bireyin zihni geliştikçe sahip olduğu biliş fiilleriyle ilgili sözcük dağarcığı daha da zenginleşmektedir.¹⁵

Bu çalışmada, taramada tespit edilen biliş fiilleri *anlama ifade eden fiiller, düşünme ifade eden fiiller, niyet-istek- arzu ifade eden fiiller, hayal ifade eden fiiller, tahmin ifade eden fiiller, unutmama ifade eden fiiller, hatırlama ifade eden fiiller* olmak üzere yedi alt başlık halinde verilmiştir:

¹² Hüseyin Yıldız, "Eski Uygurcada Göz Fiilleri" JOTS, 1/1, 2017, s.147.

¹³ Bu başlık altında tespitler yapılırken "K.K. Yudahin, *Kırgız Sözlüğü*, (Çev. Abdullah Taymas), TDK Yayınları, Ankara 2011" adlı kaynaktan yararlanılmış ve kaynak **KS** olarak kısaltılmıştır. Çalışmada deyimler ile ilgili tespitler yapılırken "Mirlanbek Nurmatov, *Kırgız Türkçesinde Deyimler*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2008" adlı kaynaktan yararlanılmış ve kaynak **KTD** olarak kısaltılmıştır.

¹⁴ Savaş Şahin (2012a), agm., s. 45.

¹⁵ Savaş Şahin (2012b), agt., s. 56.

1.1.1. Anlama İfade Eden Fiiller

Angda- "anlamak" (KS, s. 33)

Baamda- "anlamak, fahmetmek" (KS, s. 76)

Tuyun- "farkına varmak, anlamak" (KS, s. 767)

Tüşün- "anlamak, kavramak" (KS, s. 775)

Tüşünül- "anlaşılmak" (KS, s. 775)

Uula- "anlamak" (KS, s. 788)

Ak karanı acırat- "akla kararı seçebilmek, elif'i be'yi tanımak; 1. Biraz okuma yazması olmak. 2. İyiyi, kötüyü ayırabilmek, bir şeyin doğruluğundan emin olmak, anlamak." (KTD, s. 66)

Ak karanı ayır- "akın-karanın farkına varmak" (KTD, s. 66)

Es toktot- "aklı ermek; akı basıp, büyüüp her şeyi anlamaya başlamak." (KTD, s. 706)

1.1.2. Düşünme İfade Eden Fiiller

Kaygırt- "düşünmek" (KS, s. 420)

Kıyaldan- "düşünceye dalmak, tahayyül etmek" (KS, s. 464)

Oylo- "düşünmek, tefekkür etmek" (KS, s. 604)

Oylon- "düşünceye dalmak" (KS, s. 604)

Sanaalan- "düşünceye dalmak" (KS, s. 636)

Sanaarka- "düşünmek" (KS, s. 636)

Akılga sal- "akla koymak, düşünüp taşınmak, zihin yormak; düşünmek, çok düşünüp, konuyu her yönüyle ele almak." (KTD, s. 71)

Akıl toktot- "akıl durdurmak, aklını başına almak; aklını toplamak, sabırlılıkla, düşünerek iş yapmak." (KTD, s. 72)

Akılına kel- "aklına gelmek, akılı başına gelmek, aklını başına toplamak; düşünmek, derin düşünmek, anlamak." (KTD, s. 72)

Baş katır- "kafa yormak; çok düşünmek, iyice düşünmek." (KTD, s. 133)

Başı işte- "kafası çalışmak; bir şeyi iyi anlamak, elinden gelmek, iyiyi ve kötüyü ayırt edebilmek, düşünebilmek." (KTD, s. 143)

Baş oorut- "baş ağrıtmak; düşünmek, endişelenmek, merak etmek." (KTD, s. 135)

Kabırgaga keneş- "kaburgaya danışmak, önünü ardını düşünmek; önünü-arkasını iyi inceleyip ayrıntılı düşünmek, acele etmeyip uzunca düşünmek." (KTD, s. 349)

Sanaası sanga bölün- "düşüncesi sayısız bölünmek, aklına takılmak; bir şey hakkında çok düşünmek, aklına bin bir türlü şey gelmek." (KTD, s. 583)

Sarı sanaa "sarı keder, kendini iyiyi bitirmek; çok düşünmek, tekrar tekrar düşünmek." (KTD, s. 585)

Taştay katuu "taş kesilmek; ses çıkartmayıp, hareketsiz, sessiz, derin, düşünceye dalmak." (KTD, s. 614)

1.1.3. Niyet, İstek ve Arzu İfade Eden Fiiller

Baştan- "niyet etmek" (KS, s. 97)

Degde- "şiddetle arzu etmek" (KS, s. 302)

Engse- "şiddetle arzu etmek" (KS, s. 333)

Kaala- f-k. "istemek" (KS, s. 377)

Karasana- "fenalık istemek, fenalık düşünmek" (KS, s. 406)

Kezen- "niyet etmek, azmetmek" (KS, s. 447)

Kezer- "şiddetlice yemek istemek" (KS, s. 447)

Kıça- "ısrarla istemek" (KS, s. 448)

Kıngılda- "nazlanmak, nazlanarak istemek" (KS, s. 456)

Kumardan- "şiddetli arzu etmek, müptela olmak" (KS, s. 520)

Sama- "şiddetle arzu etmek" (KS, s. 634)

Köngüldön- "arzu uyanmak, heveslenmek" (KS, s. 503)

Sapta- "arzu etmek" (KS, s. 638)

Talaptan- "talebi olmak, temayülü olmak" (KS, s. 701)

Tile- "dilemek, istemek" (KS, s. 738)

Tilen- "arzu etmek" (KS, s. 738)

Ak etkenden tak et- "ak demekten tak demek, intizar etmek; birine veya bir şeye ulaşmak için intizar olmak, arzulamak, şiddetle istemek, umutla beklemek." (KTD, s. 73)

Akıl sal- "akıl koymak, akıl danışmak; birinden öğüt istemek, danışmak." (KTD, s. 71)

Köngül sal- "gönül salmak, gönlünü kaptırmak; istemek, beğenmek, gönülü kalmak." (KTD, s. 457)

Üzülüp tüş- "kopmak, kendinden düşmek; 1. Bir şeye çok imrenmek, ona ulaşmayı çok ister, arzular durumda olmak veya açgözlülükle bir şeyin üstüne kapanmak, ona ulaşmayı arzulamak. 2. canı gönülden kendini adamak, canla başla yalvarmak, çok sevmek." (KTD, s. 652)

Eki közü dört bol- "iki gözü dört olmak, gözü yolda kalmak; bir şeyi çok istemek, özlemek veya birisini sabırsızlıkla beklemek, yerinde duramamak." (KTD, s. 699)

1.1.4. Hayal İfade Eden Fiiller

Kıyaldan- "düşünceye dalmak, tahayyül etmek" (KS, s. 464)

Közü kızar- "gözü kızarmak, gözü kalmak; bir şeyin ilgisini çekip çok merak etmek, imrenmek, arzulamak, hayalini kurmak." (KTD, s. 438)

1.1.5. Tahmin İfade Eden Fiiller

Boolgolo- "tahmin etmek" (KS, s. 129)

Calçıt- "tahmin etmek" (KS, s. 167)

1.1.6. Unutma İfade Eden Fiiller

Keşte- "unutmak, ehemmiyet vermeme" (KS, s. 444)

Unut- "unutmak" (KS, s. 784)

Unutul- "unutulmak" (KS, s. 784)

Tars esinen çık- "tamamen aklından çıkmak; tamamen unutmak, hatırlayamamak." (KTD, s. 612)

Tilinin uçunda tur- "dilinin ucunda durmak; demek istediğini unutup, tam olarak bulamak, hatırlayamamak." (KTD, s. 621)

Esine cara çık- "hatırına gelmemek; tamamen unutmak, hatırlayamamak, aklına getiremeyip, avare olmak." (KTD, s. 707)

1.1.7. Hatırlama İfade Eden Fiiller

Esker- "hatırlamak" (KS, s. 341)

Tomoolo- "hayal meyal hatırlamak" (KS, s. 746)

Başınan çıkpoos "başından çıkmamak, kafasından atamamak; bir şeyi unutmayıp tekrar tekrar aklına getirmek." (KTD, s. 156)

Köngülgö al- "gönüle almak, dikkate almak; birisi hakkında düşünmek, hatırlamak, ilgi duymak." (KTD, s. 458)

Köz aldınan ketirböös "gözünün önünden gitmemek; tekrar tekrar aklına gelmek, aklından çıkarmamak, unutmamak." (KTD, s. 422)

Kılt dey tüs- "kılt diye düşmek, aklına düşmek; aklına gelmek, aklına gelivermek, hatırlayıvermek." (KTD, s. 508)

Es-es bil- "hayal meyal hatırlamak; açık, net hatırlayamasa da hayal meyal, bulanık, yarı yamalak aklında kalmak." (KTD, s. 708)

1.2. Psikolojik Durum Fiilleri

Mental sürecin çıkıntılarında olan psikolojik durum fiilleri, olayların, durumların ve yaşantıların insanların iç dünyasında oluşturdukları etkiler sonucu ortaya çıkmaktadır. Bu fiiller duygu alanıyla ilgili fiiller olup psikolojik durum fiilleri ya da duygu fiilleri şeklinde adlandırılmıştır. Kişinin yaşadıklarına ve çevredeki uyarıcılara paralel olarak zihin alanında olumlu veya olumsuz duygu halleri oluşabilmektedir. Bu duygu halleri, psikolojik durum fiilleri olarak belirmektedir.

Biliş fiilleri mental fiillerin birinci grubunu teşkil ederken, duygu fiilleri ise mental fiillerin ikinci grubunu teşkil eder yani psikolojik durum fiilleri mental etkinliğin ikinci aşamasını oluşturur. Psikolojik durum fiilleri ya da durum fiilleri diye bilinen fiiller uyarılardan gelen etkiyi duyuyla alma ve bunlara tepki vermeyi ifade ederler. Duygusal yanıt fiilleri diye de adlandırılırlar.¹⁶ Duygular tamamen iç ve dış nedenlere bağlı olarak belirmektedir. Duygusal bir varlık olan insanda, duygular da öğrenme yoluyla oluşmaktadır. Yapılan araştırmalarda öğrenme, durum ve amaçlanma olaylarının birbiriyle yakın ilişki içerisinde olduğu saptanmıştır.¹⁷

Düşünme sürecinde kişide farklı duygu halleri oluşabilir. Bu duygu oluşumları, zihinsel değerlendirmeler her yaş grubu için de farklılıklar göstermektedir. Duygu durumları düşüncüyü, zihni olumlu ya da olumsuz yönde etkiler. Kişide, zihnindeki bilişsel değerlendirmelere bağlı olarak olumlu ya da olumsuz duygu durumları oluşabilmektedir. Olumlu ya da olumsuz duygu durumları düşüncüyü, zihni farklı yönlerde etkilemektedir. Yukarıda da bahsettiğimiz üzere insanlar duyguları deneyimleri sonucunda öğrenmektedir. Bir duygu veya bir duygunun anlamı kişiden kişiye farklılık gösterir. Duygular anlamsal olarak bazı kültürlerde ortak olmakla birlikte, kültürden kültüre göre de farklılıklar gösterebilmektedir.¹⁸

¹⁶ Savaş Şahin (2012a), agm., s. 55.

¹⁷ Özen Yaylagül, "Türk Runik Harfli Metinlerde Mental Fiiller", Modern Türklük Araştırmaları Dergisi, 2/1, 2005, s. 28.

¹⁸ Savaş Şahin (2012b), agt., s. 232.

Bu çalışmamızda söz konusu fiilleri "psikolojik durum fiilleri" başlığı altında incelemeyi uygun gördük. Türkiye Türkçesindeki "sevinmek, üzölmek, öfkelenmek, utanmak, kaygılanmak " gibi fiiller psikolojik durumları ifade eden fiillerdir. Dolayısıyla bu ve benzeri fiiller "psikolojik durum diilleri" kategorisine girmektedir.

Bu çalışmada, taramada tespit edilen psikolojik durum fiilleri *kuşku ve şüphe ifade eden fiiller, sevgi ifade eden fiiller, öfkelenme ifade eden fiiller, kaygı endişe ve telaş ifade eden fiiller, korku ifade eden fiiller, şaşırma ifade eden fiiller, üzüntü ifade eden fiiller, utanma ifade eden fiiller, pişmanlık ifade eden fiiller* olmak üzere dokuz alt başlık halinde verilmiştir:

1.2.1. Kuşku ve Şüphe İfade Eden Fiiller

Arsarsı- "Şüphe, tereddüt ve kararsızlık içinde bulunmak" (KS, s. 48)

Şekten- "şüphelenmek" (KS, s. 683)

Tayman- "kuşkulananmak, korkmak" (KS, s. 718)

Titin- "tereddüt etmek, korkmak" (KS, s. 740)

Kopulda- "kuşkulananmak, mütereddit olmak" (KS, s. 486)

Çoçula- "kuşkulananmak" (KS, s. 277)

1.2.2. Sevgi İfade Eden Fiiller

Süy- "sevmek" (KS, s. 673)

Arasman kıl ötpöö " arasında kıl geçmemek, arasında su sızmamak; çok yakın, çok sıcak, tatlı, hoş, birlikte ilişkide bulunmak, birbirini sevmek." (KTD, s. 91)

Cürögü baylan- "gönlü bağlanmak; sevmek, kendini kaptırmak, beğenerek bir meyli olmak." (KTD, s. 291)

Cürögün suurup ber- "yüreğini vermek; çok sevmek, üstüne titremek, canını bile feda etmeye hazır olmak." (KTD, s. 299)

İçi iyiril- "içi ısınmak; sevmek, hoşlanmak." (KTD, s. 331)

Meeri tüş- "gönlünü kaptırmak; sevmek, hoşuna gitmek, aşık olmak." (KTD, s. 533)

Nazarı tüş- "gözü düşmek; gönlü kalmak, sevmek, bir his oluşmak." (KTD, s. 534)

İçi ezil- "içi ezilmek, içine işlemek; çok sevmek." (KTD, s. 338)

1.2.3. Öfkelenme İfade Eden Fiiller

Kaardan- "kızmak, gazaba gelmek" (KS, s. 377)

Kızarangda- "sinirlenmek, kızmak" (KS, s. 470)

Küykölöktö- "sinirlenmek, kızmak" (KS, s. 544)

Sezden- "hiddetlenmek" (KS, s. 648)

Tomsor- "yüzde hiddet ve gazap eseri belirlemek" (KS, s. 746)

Tuuralan- "hırslanmak, hiddetlenmek" (KS, s. 766)

İtatayı tuul- "cinleri başına toplamak; sinirlenmek, hiddetlenmek, öfkesinden çıldırmak." (KTD, s. 322)

Cini kayna- "cinleri kaynamak, cinleri başına toplanmak; çok öfkelenmek, sinirlenmek, cinlenmek." (KTD, s. 271)

Kaarı kayna- "gazabı kaynamak, gazaba gelmek; çok öfkelenmek, çok hiddetlenmek, öfke saçmak." (KTD, s. 346)

Kaarın tög- "kahrını dökmek, öfke kusmak; çok sinirlenmek, etrafı kasıp kavurmak, kanı kaynamak." (KTD, s. 346)

Köönü karay- "gönlü kararmak; bir şeye kızıp hiddetlenmek, kin besleyip gönlü bozulmak." (KTD, s. 465)

Açusu betine çık- "siniri kaynamak, sinirleri tepesinde olmak; öfkelenip, surat asıp, rengi bozulmak." (KTD, s. 111)

Açusu kayna- "siniri kaynamak, kanı beynine sıçramak; çok sinirlenmek, çok fazla kızmak, öfkelenmek." (KTD, s. 111)

Açusu şakarday kayna- "öfkeden etrafa nefret saçmak." (KTD, s. 112)

Baş terisi tırış- "baş derisi buruşmak, yüzü buruşmak; sinirlenmek, öfkelenmek." (KTD, s. 136)

Betinen tügü çık- "yüzüne tüy bitmek, 1. Ateş püskürmek; çok sinirlenmek, köpürmek, ateş püskürmek, öfkelenmek. 2. Diken üstünde durmak; korkak, endişeli, bir şeyden tereddütlü olmak." (KTD, s. 168)

Betinen çaarı çık- "yüzünden siniri çıkmak, siniri tepesine çıkmak; çok sinirlenmek, öfkelenmek, endişelenmek." (KTD, s. 168)

Çaagman tügü çık- "çenesinin tüyleri çıkmak, burnundan solumak; 1. çok öfkeli, hiddetli, çok sinirli durumda olmak. 2. Gözlerini kocaman açarak, çok korkmuş gibi durmak." (KTD, s. 217)

Caalı betine çık- "öfkesi yüzüne vurmak; çok öfkelenmek, öfkesi gözünden okunmak." (KTD, s. 219)

Cılanday ıskur- "yılan gibi ısırarak, yılan gibi tıslamak; öfkesine hakim olmayıp çok sinirlenmek, cinleri tepesine toplanarak, etrafa öfke saçmak." (KTD, s. 305)

Canı karar- "canı kararmak, gözü kararmak; çok sinirlenmek, somurtmak, hırslanıp ne yapacağını bilmeden çok sinirlenmek." (KTD, s. 238)

Cer saboo "yer vurmak, tepinmek; sinirden köpürerek, çok öfkelenmek, sinirini boşaltmak." (KTD, s. 261)

Celkesi tırış- "sırtı buruşmak, sinirleri gerilmek; sinirlenmek, hırslanmak." (KTD, s. 255)

Böydöy kuur- "örümcek gibi kıvrandırmak, akrep gibi sokmak; çok kızmak, eziyet etmek, öfkelerini saçmak, durmadan azarlamak." (KTD, s. 192)

Caak terisi tırış- "çene derisi buruşturmak, çenesi kasılmak; hiddetlenmek, sinirli halde olmak." (KTD, s. 218)

Zaarı betine çık- "kanı başına sıçramak; sinirlenmek, cinlenmek, öfkelenmek, öfkesinden yüzünün rengi değişmek." (KTD, s. 311)

Zaarın tög- "zehrini dökmek; öfkelenmek, sinirlenmek, kasıp kavurmak, şirretlenmek." (KTD, s. 311)

Zil tašta- "öfke saçmak; celallenmek, öfkelenmek." (KTD, s. 313)

Zıgırı kayna- "cinleri tepesine toplamak; çok sinirlenmek, gazaplanmak, öfkelenmek." (KTD, s. 314)

İtatayı tutul- "cinleri başına toplamak; sinirlenmek, hiddetlenmek, öfkesinden çıldırmak." (KTD, s. 322)

Cesirin cerge sal- "dulu yere salmak, yüzünü buruşturmak; yüzü buruşmak, çok sinirlenmiş gibi kaşlarını çatmak, çok öfkelenmek." (KTD, s. 267)

Kanı başka tep- "kanı başına tepmek, kanı başına sıçramak; çok kızıp gergin olmak." (KTD, s. 367)

Kanı buzul- "kanı bozulmak, tepesi atmak; çok sinirlenmek, sabrı tükenip sinirleri gerilmek." (KTD, s. 367)

Kanı içine tart- "kanı içine çekmek, kanı çekilmek; hiddetlenerek benzi atmak, öfkelenerek çehresi değişmek." (KTD, s. 368)

Kanı kayna- "kanı kaynamak, tepesi atmak; sinirlenmek, dayanma gücünü kaybedip öfkeli durumda olmak, kendisini kaybetmek." (KTD, s. 368)

Kanı suyul- "kanı sulanmak, hiddetlenmek; sinirlenmek, cinlenmek, öfkelenmek." (KTD, s. 371)

Kara cini karma- "kara cini tutmak, cinleri tepesine çıkmak." (KTD, s. 375)

Közünön kan çık- "gözünden kan çıkmak, gözü kızarmak; hiddetlenmek, kahır lanmak, sinirlenmek." (KTD, s. 447)

Közünön çaarı çık- "gözünün bebeği çıkmak, gözbebeği büyümek; hiddetlenmek, çok kızmak, kahır lanmak." (KTD, s. 448)

Kuykasu karu- "kafa derisi buruşmak, kafasının taşı atmak; çok sinirlenmek, öfkelenmek, sinir olmak." (KTD, s. 474)

Kursak kayna- "kursağı kaynamak, içi yanmak; içi yanmak, sinirlenmek, öfkelenmek." (KTD, s. 484)

Kül çel- "kül çelmek, kasıp kavurmak; sinirlenmek, öfkelenmek, kızmak, hiddetlenmek." (KTD, s. 492)

Kıcırı kayna- "siniri oynamak; cinleri toplanmak, sinirlenmek." (KTD, s. 498)

Kırs et- "tavrını koymak; öfkelenmek, beğenmeyip sinirli davranmak." (KTD, s. 512)

Tamanındaki cer örttön- "tabanındaki yer yanmak, burnundan solumak; çok sinirlenmek, öfkelenmek, öfkesini saçmak." (KTD, s. 608)

Tanoosu kıpçıl- "siniri tepesine toplanmak; çok sinirlenmek, öfkelenmek, hiddetlenmek manasında." (KTD, s. 610)

Terisi tar- "derisi daralmak, tepesi atmak; patlamak, sinirlenmek, hemen kavga etmek, öfkelenmek." (KTD, s. 620)

Tişin kayra- "diş bilemek; çok sinirlenmek, öfkelenmek, nefret dolu bakmak, kin beslemek." (KTD, s. 627)

Tügü sırtına aylan- "yüzü sırtına dönüşmek, ateş püskürmek; çok sinirlenmek, öfkelenmek." (KTD, s. 638)

Tüsün üyrüü "yüzünü ekşitmek; azarlayıp kızmak, öfkelenmek." (KTD, s. 640)

Tırpı tuşına aylan- "öfke saçmak; sinirlenmek, öfkelenmek, nefret saçmak." (KTD, s. 640)

Cini karma- "sinirleri gerilerek, öfkelenip, hiddetlenmek." (KTD, s. 271)

1.2.4. Kaygı, Endişe ve Telaş İfade Eden Fiiller

Topolongdo- "telaş etmek, paniğe kapılmak" (KS, s. 749)

Tuldan- "tasalanmak" (KS, s. 759)

Şaşkalakta- "telaş etmek" (KS, s. 681)

Aylası ket- "çaresi tükenmek, hiçbir çaresini bulamamak, çaresiz kalmak, zor durumda kalmak, ne yapacağını şaşırıp, çok kaygılanmak." (KTD, s. 58)

Beşi ket- "beşi gitmek, çaresi tükenmek; endişelenmek, bir şeylerden kuşkulanmış gibi, korkmuş gibi afallamak, çaresi kalmamak." (KTD, s. 171)

Bel aldı bol- "bir şeyden korkuyormuş gibi kaygılı, ürkek olmak." (KTD, s. 157)

Cerge kirip kete cazda- "yerin dibine girer gibi olmak; bir şeye çok utanmak, utanıcından kafasını kaldırmamak, ne yapacağını bilmeyip çok endişelenmek." (KTD, s. 264)

Cürögü tuz kuyganday açış- "yüreğine tuz serpmiş gibi acımak, yüreği kan ağlamak; çok kaygılanmak, içi yanmak, tasalanmak." (KTD, s. 297)

Oyu ongo bölün- "aklı ona bölünmek; endişe içinde olmak, bir şey hakkında aklına bin bir türlü şeyler gelmek." (KTD, s. 563)

Ölөөrүн сана- "öleceği anı hesaplamak; çok endişe duymak, çok rahatsız olmak." (KTD, s. 571)

1.2.5. Korku İfade Eden Fiiller

İçkirgen- "ürpermek" (KS, s. 365)

İtirken- "irkilmek" (KS, s. 373)

Kaltıran- "irkilmek, titremek" (KS, s. 392)

Kork- "korkmak, dehşete kapılmak" (KS, s. 488)

Ürk- "ürkmek, korkarak bir yana atılmak" (KS, s. 796)

Cüröksün- "korkmak, korkaklık göstermek" (KS, s. 238)

Çoçu- "ürkmek, korkmak" (KS, s. 277)

Candan öt- "candan geçmek, canından vazgeçmek; öleceğim diye düşünmek, hayattan bir şey beklememek, çok korkmak." (KTD, s. 235)

Canı alkımına kel- "yüreği ağzına gelmek; çok korkmak, yüreği ağzına gelerek, bir şeyden endişelenmek." (KTD, s. 237)

Canı oozuna kaptal- "canı ağzına tıkanmak, yüreği ağzına gelmek; çok korkmak, korktuğundan ne yapacağını şaşırarak, irkilmek." (KTD, s. 239)

Zaarası uç- "ödü uçmak, ödü kopmak; aniden çok korkmak." (KTD, s. 312)

Zaarası cit- "ödü patlamak." (KTD, s. 312)

Zaresi uç- "ödü kopmak; korkmak, korkudan yüreği ağzına gelmek, aniden çok korkmak." (KTD, s. 313)

İreni buzul- "beti bezi atmak; aniden korkmak, korktuğundan rengi değişmek." (KTD, s. 321)

Cürögü kaltr- "yüreği titremek; çok korkmak, korkaklık göstermek." (KTD, s. 293)

Cürögü titire- "yüreği titremek; bir çeşit tehlikeli, heybetli şeye karşı gelmeyecek, çekinmek, korkmak, kederlenmek." (KTD, s. 296)

Cürögü tüş- "yüreği düşmek; çok korkmak, akli çıkmak." (KTD, s. 297)

Cürögü üşü- "yüreği üşümek; korkmak, ürkek olmak, ürkmek, yüreğine inmek." (KTD, s. 297)

Kölökösünön kork- "gölgesinden korkmak; aşırı korkaklık etmek, olur olmaz şeyden korkmak, kendi kendisinden kuşkulanmak." (KTD, s. 456)

Kutu uç- "kutu uçmak, ödü kopmak; ödü patlamak, çok korkmak." (KTD, s. 485)

Üröyü uç- "ödü patlamak; çok korkmak, korkudan beti benzi atmak, korku sarmak." (KTD, s. 655)

Çaçı tik tur- "irkilip çok korkmak veya hayrete düşmek, kalbi titreyecek histe olmak." (KTD, s. 664)

Çok baskanday sekir- "kora basmış gibi zıplamak; bir çeşit kötü haber, ağır laf işitince veya aniden, beklenmedik bir şeyi gördüğünde çok korkmak, irkilmek." (KTD, s. 668)

Şüyü kaç- "gözleri fal taşı gibi açılmak; çok korkmak, korkunç bir şey meydana gelmek." (KTD, s. 687)

Esi çık- "aklı çıkmak; korkmak, irkilmek, ne olacak diye şaşırarak." (KTD, s. 707)

Kara candan tüngül- "kara candan vazgeçmek, canından vazgeçmek; çok korkmak, tüyleri diken diken olmak, yüreği ağzına gelmek." (KTD, s. 374)

Kınına kir- "kınına girmek, kaçacak delik aramak; korkmak, kafa kaldıramamak, ses çıkarmaya gücü yetmemek." (KTD, s. 510)

Mışık bol- "kedi olmak, kedi gibi ürkmek; korkmak, yüreği ağzına gelmek." (KTD, s. 532)

Töbö çaçı tik tur- "tepe saçı dik durmak; çok korkmak, akli durmak, yüreği yerinden hoplayıp yüreği ağzına gelmek, tüm vücudu titremek." (KTD, s. 633)

İymanı saman bol- "imani saman olmak, feleği şaşmak; çok korkmak, acele edip ne yapacağını bilmeden şaşıp kalmak, afallamak, apışıp oturup kalmak." (KTD, s. 690)

1.2.6. Şaşırma İfade Eden Filler

Ukmuştan- "hayrete düşmek, taaccüp etmek" (KS, s. 781)

Tangdan- "taaccüp etmek, hayret etmek" (KS, s. 706)

Tangırka- "taaccüp etmek, hayret etmek" (KS, s. 707)

Entele- "şaşkın bir hale düşmek" (334)

Akıldan şaş- "aklını yitirmek." (KTD, s. 71)

Akıldan adaş- "akıldan şaşırarak, aklını şaşırarak, akli başından gitmek; aceleden yanlış yapmak, afallamak, ne yapacağını şaşırarak, şaşkına dönmek." (KTD, s. 71)

Akıldan tan- "aklı durmak, aklını yitirmek, şaşkına dönmek; korktuğunda veya zor bir durumla karşılaştığında ne yapacağını bilmemek, şaşkına dönmek." (KTD, s. 71)

Kıyglılı çıkıklık bol- "iki ayağı bir pabuca girmek; çaresi kalmamak, çaresi tükenmiş, şaşırılmış durumda olmak." (KTD, s. 503)

Özünö kele alba- "kendine gelememek; aklını başına toplayamamak, ne yapacağını şaşırılmış durumda olmak." (KTD, s. 569)

Şaştısı ket- "şaşa kalmak; ne yapacağını bilmeyip afallamak, şaşıp kalmak, titremek, apışıp kalmak." (KTD, s. 683)

Esi ket- "aklı gitmek; " ne yapacağını şaşıp kalmak, çaresi tükenmek." (KTD, s. 706)

Esi oop kal- "aklı durmak; olanlar arasında çok şaşıp, hiçbir şeyi hissetmemek, orda donup kalmak." (KTD, s. 707)

Çıy pıyı çık- "yerinde duramamak; ne yapacağını bilmeyip şaşa kalmak, eli ayağına dolanmak, endişelenmek, rahatı kaçmak." (KTD, s. 674)

1.2.7. Üzüntü İfade Eden Filler

Azaptan- "azap çekmek, ıstıraba katlanmak" (KS, s. 73)

Kapalan- "kederlenmek, müteessir olmak" (KS, s. 400)

- Kaygır-** "kederlenmek, tasalanmak" (KS, s. 420)
- Keyi-** "kederlenmek, muğber olmak" (KS, s. 446)
- Kıynal-** "azap çekmek" (KS, s. 468)
- Kıyra-** "yıkılmak, kırılmak, perişan olmak" (KS, s. 468)
- Mung-** "kederlenmek, tasalanmak" (KS, s. 574)
- Mungay-** "kederlenmek, hasret çekmek" (KS, s. 574)
- Mungda-** "kederlenmek, merak etmek" (KS, s. 574)
- Taasirlen-** "müteessir olmak" (KS, s. 695)
- Tozoktol-** "azaplanmak, ıstırap çekmek" (KS, s. 753)
- Abıger çek-** "insanı uğraştıracak bir iş çıkarmak; azap çekmek, eziyet çekmek, çok sıkıntı çekmek, kederlenmek." (KTD, s. 47)
- Acaldı uuçta-** "eceli avuçlamak, ölümle pençeleşmek; ölümle karşı karşıya olmak, çok sıkıntı çekmek." (KTD, s. 51)
- Azabın tart-** "azabını çekmek; 1. gerekli bir şeyin veya birisinin noksanlığından, eksikliği yüzünden zorlanmak, sıkıntı çekmek. 2. başka birinin felaket getiren kazalı, belalı işinden, hareket ve tavırlarından fena bir duruma düşmek, sıkıntı çekmek." (KTD, s. 52)
- Azar bezer bol-** "rahatı kaçmak" (KTD, s. 53)
- Ay batkanday bol-** "ay batmış gibi olmak, dünyası kararmak; 1. çok üzülme, sıkıntıya düşme, çok kederlenme. 2. yok olmak, ölmek." (KTD, s. 55)
- Boorum cerden alba-** "ciğeri yerden almamak, ciğeri parçalanmak; çok şiddetli üzülme, kalbi çok kırılmak, üzüntüden kalkmamak, durmadan ağlamak." (KTD, s. 187)
- Canı açın-** "canı cız etmek, içi cız etmek; çok fazla üzülme, içi gitme, içi kan ağlamak, canı acımak." (KTD, s. 237)
- Cürögünön tütün çık-** "yüreğinden duman çıkmak, yüreği yanmak; içinden çok üzülme, çok acı çekme." (KTD, s. 302)
- Cüröğü açış-** "kalbi sızlamak; bir şeye çok kaygılanma, üzülmeye duraklamak, kalbi acımak." (KTD, s. 291)
- Cüröğü küy-** "yüreği yanmak, ciğeri yanmak; çok kaygılanma, üzülme, içi rahat olmama." (KTD, s. 294)
- Cüröğü sızda-** "yüreği sızlamak; aşırı kaygılanma, üzülme, kederlenme, müteessir olmak." (KTD, s. 296)
- Cüröğü tüpöyül bol-** "yüreği kararmak; bir şeye kederlenme, endişelenerek kendini yiyip bitirmek." (KTD, s. 297)
- Cürögün öy-** "yüreğini kemirmek; bir şeyden içi rahat olmayıp, kederlenme, özleyip düşünme, endişelenme." (KTD, s. 298)
- İçi kiy-** "içi yanmak; pişman olmak, çok üzülme, kaygılanma, çok tasalanma." (KTD, s. 332)
- İçinen kan öt-** "içi kan ağlamak; çok kaygılanma, pişman olmak, kendini heder etmek, ağır kaygıya gama gömülme, çok üzülme." (KTD, s. 334)
- İçinen sız-** "içinden sızlamak; derdini dışarıya yansıtmayıp, kendi içinden üzülme, kendini yiyip bitirmek, kendini suçlayıp pişman olmak." (KTD, s. 334)
- İçi tuz kuyganday açış-** "içi tuz dökmüş gibi acımak, yarasına tuz basmak; çok üzülme, çok kaygılanma, kendini heder etme." (KTD, s. 338)

İçten ezil- "içten ezilmek, için için ağlamak; çok kaygılanmak, çok üzülmek." (KTD, s. 342)

Kabagı bürköl- "yüzü asılmak; bir şeye üzülme, morali bozulmak, sabrı tükenmek." (KTD, s. 347)

Kabagı kirde- "çehresi kirlenmek, yüzünü buruşturmak; üzüntüye uğramak, morali bozulmak." (KTD, s. 347)

Kabagın karış sal- "kabağın karış salmak, kaşını çatmak, yüzünü asmak; 1. üzülme, kaygılanma, hasretini çekme. 2. sinirlenme, öfkelenme, çok perişan durumda olma." (KTD, s. 348)

Kan cut- "kan yutma, kan ağlama; çok sevdiği kişilerden ayrılıp, şiddetli kaygı çekme, kederli olma." (KTD, s. 365)

Kangırığı tüt- "içi yanma, içi kan ağlama; şiddetli şekilde üzülme, bir şeye üzülmeye çok tasalanma." (KTD, s. 371)

Küyböğön ceri kül bol- "yanmayan yeri kül olma, yüreği yanma; çok üzülme, sinirlenme, içi kan ağlama, gücenme." (KTD, s. 489)

Küyütü küçöö "yangını artma; kederi artma, kaygısı, üzüntüsü artma." (KTD, s. 490)

Üşürüğü taş car- "hayıflanması taş kıran, içi kan ağlama; bir şeye çok üzülme, içi yanma, veya canı sıkılmış durumda olduğunu gösterme." (KTD, s. 657)

Çacı agar- "saçı ağarmak; çok ıstırap çekme, dert içinde yüzmek, bir şeye çok üzülme." (KTD, s. 664)

İndını öç- "hayalleri suya düşme; bir şeyden ümidi kesilmiş gibi morali çöküp üzülme, şevki kırılma." (KTD, s. 691)

Erdin kese tişte- "dudaklarını ısırma; çok üzülme, pişman olma." (KTD, s. 705)

Özöğü küy- "içi yanma; bir şeye çok üzülme, çok morali bozulma, içi yanma." (KTD, s. 566)

Sanın çap- "dizini dövme; bir şeye çok üzülme, iş işten geçme, mahrum kalmak." (KTD, s. 583)

Ubaa ce- "gam yemek, içi kan ağlama; bir şeye çok üzülme, üzüntüden kendini paralamak." (KTD, s. 641)

Uu cut- "zehir içme; çok üzüntülü olma, kedere, müşkül işe katlanma." (KTD, s. 648)

Köngülü çök- "gönlü çökmek, morali bozulma; üzülme, kederlenme, alçalma, sessizce kaygılanma." (KTD, s. 462)

Köngülü buzul- "gönlü bozulma, morali bozulma; bir şey hakkında düşünerek morali bozulma, kaygılanma, keyfi kaçma." (KTD, s. 459)

Başın koş- "başını kaldıramama; bir şeye şiddetli üzülme, morali bozulma, şevki kırılma, çok çaresiz ve kötü durumda olma." (KTD, s. 150)

İçi acuu "içi acıma; acıma, birisine arka çıkmak, kalbi sızlayıp sahip çıkmak." (KTD, s. 329)

İçi tütül- "içi dağılma, içine ateş düşme; içi acıma, tasalanma, rahatı kaçma." (KTD, s. 338)

Oozunan kök tütün burkura- "ağzından mavi duman çıkmak, içi kan ağlamak; çok üzölmek, içi erimek, kederlenmek, sızlamak, veya çok istemek, acısını çekmek. (KTD, s. 549)

1.2.8. Utanma İfade Eden Fiiller

Namıstan- "utanmak" (KS, s. 582)

Ardık- "utanmak" (KS, s. 43)

Aybık- "sıkılmak, utanmak" (KS, s. 64)

Ardan- "utanmak" (KS, s. 43)

Uyal- "utanmak" (KS, s. 789)

Uyalgansı- "utanır gibi görünmek, yalandan utanmak" (KS, s. 790)

Uyat- "utanmak, rezil olmak" (KS, s. 790)

Beti kalba- "yüzü kalmamak; çok utanmak, çok kötü durumda kalmak." (KTD, s. 162)

Beti küy- "yüzü yanmak, yüzü alev alev yanmak; birisinin önünde kendisini suçlu gibi, günah işlemiş gibi hissederek çok utanmak, dosdoğru bakmamak, çok kötü durumda olmak." (KTD, s. 163)

Beti kızar- "yüzü kızarmak; utanmak, utancından yüzü kızarmak." (KTD, s. 163)

Şağı sım- "kolu kanadı kırılmak; çok utanmak, gücenmek, şaşımak." (KTD, s. 681)

Şım bol- "rezil olmak; çok utanmak, ayıbı ortaya çıkıp rezil rüsva olmak." (KTD, s. 688)

1.2.9. Pişmanlık İfade Eden Fiiller

Ökün- "pişman olmak" (KS, s. 608)

Armanda kal- "arzularına ulaşmamak, kursağında kalmak; dileği gerçekleşmeyip amacına, hedefine ulaşmayıp pişmanlık duymak." (KTD, s. 93)

Armanda bol- "pişman olmak." (KTD, s. 94)

Barmagın tişte- "parmağını ısırarak, dizini dövme; olup bitene üzölmek, pişman olmak, içinde bir uhde kalmak." (KTD, s. 127)

Baş çayka- "baş sallamak; bir şeye çok pişman olup üzölmek veya hayret edip kalmak anlamında kullanılır." (KTD, s. 137)

İçi sıyrıl- "içi sıyrılmak, içi parçalanmak; direnmek, pişman olmak, üzölmüş gibi canı acımak." (KTD, s. 337)

İçi tızıl-da- "içi cız etmek; pişman olmak, içinde bir burukluk hissetmek." (KTD, s. 338)

İçi enşeril- "içi gitmek; bir şeye ulaşamıyormuş gibi rahatsızlık, pişmanlık meydana gelip üzgün durmak." (KTD, s. 339)

Oozun karman- "ağzını tutmak; beklenmedik bir işin gerçekleşmesine veya söylenen söze çok üzölmek, arzusuna ermemek, pişman olmak." (KTD, s. 552)

Kasıret kağ- "pişmanlık duymak, hasretini çekmek." (KTD, s. 385)

1.3. Algılama Fiilleri

Duyu fiilleri olarak da adlandırılan algılama fiilleri, mental sürecin algılama basamağını oluşturmaktadırlar. Algılama beş duyu organı ile gerçekleştirilir. Beş duyu organımız olan, kulak, göz, burun, dil ve el organları algılamamızı sağlayan

organlarımızdır. Kulak ile sesleri işitiriz, göz ile nesnelere görürüz, burun ile kokuları algılarız, dil ile tatları algılarız, el ile ise cisimlere dokunup onları algılarız. İşte "algılama fiilleri" bu beş duyudan meydana gelen algı durumlarını ifade eden fiillerdir.

Algılama fiilleri, çevremizi anlamamıza yardımcı olan duyu organlarımızla zihne gelen uyaranların dilde ifade edilmiş şekilleridir.¹⁹ Burnumuz vasıtasıyla aldığımız bir kokuyu algıladıktan sonra zihin kokuyu anlamlandırmaya çalışır. Sonra kokunun türünü ayırt eder. Bu bütün duyular için geçerlidir. Göz de algıladığı bir şeyi zihne yollar ve orda anlamlandırmaya çalışır. Bu anlamlandırmalar sonucunda kişide farklı mental süreçler başlayabilir. Örneğin, her gün gördüğümüz bir manzara veya bir nesne artık bizim için sıradanlaşmıştır, fakat ilk kez gördüğümüz bir nesne veya bir manzara zihinde yoğun bir anlamlandırmaya tabi tutulur, bu süreç içerisinde, şaşırma, kuşku, heyecan gibi farklı duygu halleri oluşabilir. Zihin söz konusu nesneyi anlamlandıramadığı sürece bu duygu halleri devam eder. Bu duygu halleri psikolojik durum fiilleri kategorisine girmektedirler. Yani diğer mental süreçler, algılama işleminden sonra gerçekleşmektedir. Şöyle ki, bir yılanı gördükten sonra ya da bir köpek sesi duyduktan sonra, bizde heyecan veya korku ile ilgili duygu halleri oluşabilir.

Duyu fiilleri ya da algılama fiilleri olarak adlandırılan bu fiiller, dilbilim alanında genellikle anlam bilim temelinde incelenen bir konu olarak ortaya çıkmıştır. Bu konu daha çok felsefe (zihin felsefesi), psikoloji, nöropsikoloji gibi bilim dallarında yoğunlukla işlenen bir konu olmuştur. Bu konu henüz dilbilim alanında gereken önemi kazanamayan bir konudur.²⁰ Sadece algılama fiilleri konusu değil, genel mental fiil kavramı konusu dilbilim alanında henüz ciddi bir şekilde araştırılmamıştır. Önceki başlıklarda da bahsettiğimiz gibi bu tür kavramlar daha çok çocuk psikolojisi üzerine araştırmalar yapan bilim insanlarının ilgilendiği kavramlar oluşmuştur.

Bu çalışmamızda söz konusu fiilleri "algılama fiilleri" başlığı altında incelemeyi uygun gördük. Türkiye Türkçedeki "görmek, duymak, koklamak, dokunmak, tatmak" fiilleri zihinsel bir sürecin ürünü olan algılama yetisine dayalı fiillerdir, dolayısıyla bu ve benzeri fiiller "algılama fiilleri" kategorisine girmektedir.

Bu çalışmada, taramada tespit edilen algılama ifade eden fiilleri, *görme ile ilgili algılama fiilleri, işitme ile ilgili algılama fiilleri, tatma ile ilgili algılama fiilleri, koklama ile ilgili algılama fiilleri, dokunma ile ilgili algılama fiilleri* olmak üzere beş alt başlık halinde verilmiştir:

1.3.1. Görme İle İlgili Algılama Fiilleri

Akmala- "gözetlemek, gözle takip etmek" (KS, s. 15)

Bak- "bakmak" (KS, s. 79)

Baykal- "müşahede edilmek, gözetlenmek" (KS, s. 102)

Elengde- "bakınmak, korkarak bakmak" (KS, s. 327)

Eltengde- "başını döndererek, korkarak bakmak" (KS, s. 328)

Kara- "bakmak, her yandan bakmak" (KS, s. 403)

¹⁹ Savaş Şahin (2012a), agm., s. 57.

²⁰ Kıyal Kamsnybekova Abdiram, "Kırgız Türkçesinde Duyu Fiilleri", ODÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 2/3, 2011, s.88.

- Karala-** "bakmak, ikide bir bakmak" (KS, s. 404)
Karaş- "hep birlikte bakmak" (KS, s. 407)
Közdö- "bakmak, gözetlemek" (KS, s. 513)
Közömlödö- "müşahede etmek, nazar kılmak" (KS, s. 513)
Kör- "görmek" (KS, s. 506)
Mangıray- "dikkatle ve korkarak bakmak" (KS, s. 553)
Mara- "dikkatle bakmak, şöyle bir bakmak" (KS, s. 554)
Maran- "etrafa bakınmak, her yana bakınmak" (KS, s. 554)
Sagala- "göz atmak, gözetlemek" (KS, s. 629)
Şıkala- "gizlice bakmak" (KS, s. 685)
Tamaşala- "zevk duyarak bakmak" (KS, s. 704)
Tesirey- "göz dikmek, dikkatle bakmak" (KS, s. 728)
Tirmey- "dikkatle bakmak" (KS, s. 739)
Tooru- "gözetlemek" (KS, s. 748)
Tooruş- "birbirinin hareketlerini takip etmek" (KS, s. 748)
Közük- "gözükmek, belirlemek" (KS, s. 513)
Köz ayırba- "gözünü ayırmamak; birine veya bir şeye dikilip uzunca bakmak, bakmak, izlemek." (KTD, s. 421)
Közü öt- "gözünü dikmek; gözünü ayırmadan bakmak, dikilerek bakmak, ilgi duymak." (KTD, s. 439)
Közün kad- "gözünü dikmek; bir şeyden gözünü almadan bakmak, dikilerek bakmak, dikkatlice izlemek, gözetlemek." (KTD, s. 442)
Közünön közün alba- "gözünden gözünü ayırmamak; gözünü ayırmadan bakıp durmak, gözünü dikip bakmak." (KTD, s. 447)
Tik bak- "dimdik bakmak; korkmadan dimdik bakmak, çekinmeden başı dik bakmak." (KTD, s. 620)

1.3.2. İşitme İle İlgili Algılama Fiilleri

- Tın-** "dinlemek" (KS, s. 731)
Tıng- "dinlemek" (KS, s. 731)
Tıngsa- "dinlemek, kulak vermek" (KS, s. 732)
Tuy- "duymak, sezmek" (KS, s. 767)
Ugul- "işitilmek" (KS, s. 780)
Uk- "dinlemek, işitmek, duymak" (KS, s. 780)
Kulaktaş- "hep beraber dinlemek" (KS, s. 518)
Kulagina şak dey tüş- "kulağına şak diye düşürmek, kulağına çarpmak; aniden, beklenmedik anda duymak, iyice duyulmak." (KTD, s. 477)
Kulak sal- "kulak salmak, kulak vermek; söze önem vermek, dikkatle dinlemek, özenle dinlemek, dinlemek." (KTD, s. 479)
Kulak tüşöö "kulak vermek." (KTD, s. 479)
Taş car- "taş yarmak; çok sert, acı bir şekilde duyulmak (ses, gürültü, vb. hakkında)." (KTD, s. 613)
Carıkka çık- "ışığa çıkmak, yayımlanmak; kitap dergi gazete v.b.de yayınlanmak, duyulmak." (KTD, s. 248)

1.3.3. Tatma İle İlgili Algılama Fiilleri

Aşa- "tatmak" (KS, s. 54)

Ce- "yemek, tadını almak" (KS, s. 196)

Daamdan- "bir yabancı tat sezmek" (KS, s. 291)

Tat- "yemek, tadına bakma" (KS, s. 716)

Tattır- "tadına baktırmak" (KS, s. 717)

Cem saldı kıl- "tadına bakmak; azıcık sadece tadına bakımlık yeme." (KTD, s. 255)

1.3.4. Koklama İle İlgili Algılama Fiilleri

Bura- "koklamak, kokmak" (KS, s. 146)

Kangırsı- "fena kokmak" (KS, s. 398)

Tanoonu car- "burnun direğini kırmak; bir şeyin ağır ve nahoş kokusu etkilemek." (KTD, s. 610)

1.3.5. Dokunma İle İlgili Algılama Fiilleri

Kayı- "yüzeyine hafifçe dokunmak" (KS, s. 423)

Canı- "ilişmek, dokunmak" (KS, s. 176)

Sonuç

Türk dili üzerine çalışanlar, fiilleri daha çok yapı, içerik, anlam, kılınış ve çatı gibi çeşitli bakımlardan sınıflandırmışlardır. Türkçede fiillerin semantik sınıflandırılması ve incelenmesiyle ilgili çalışmalar sayıca yetersizdir. Bu durum, Türkçe gramer çalışmalarında henüz dilbilimden ciddi anlamda faydalanılmadığını göstermektedir.

Yapılan bu çalışmada Kırgız Sözlüğü ve Kırgız Türkçesindeki Deyimler başlıklı iki kaynak esas alınmıştır. Elbette bir dil içerisindeki söz varlığının birkaç eserde toplanması mümkün değildir. Çalışmamızın sınırlılığı açısından bu iki eserin Kırgız Türkçesindeki mental fiillerin genel durumunu ortaya koyacağı düşünülmüştür. Çalışmamızda fiillerin yanı sıra deyimleşmiş fiillere de yer verdik. Deyimleşmiş fiiller de dilin soyut anlatım yönüne çok katkı sağlamaktadır.

Taradığımız eserlerden elde ettiğimiz Kırgız Türkçesindeki mental fiillerin genel dağılımı şu şekildedir:

Kırgız Türkçesinde Tespit Edilen Mental Fiillerin Sayısı: 291		
Biliş Fiilleri: 49	Psikolojik Durum Fiilleri:192	Algılama Fiilleri: 50
KS: 36 KTD: 13	KS: 45 KTD:147	KS:38 KTD: 12
Anlama İfade Eden Fiiller: 9 KS: 6 KTD: 3	Kuşku İfade Eden Fiiller: 6 KS: 6	Görme İle İlgili Fiiller: 27 KS: 22 KTD: 5
Düşünme İfade Eden Fiiller: 16 KS: 6 KTD: 10	Sevgi İfade Eden Fiiller: 9 KS: 1 KTD: 8	İşitme İle İlgili Fiiller: 12 KS: 7 KTD:
Niyet-İstek-Arzu İfade Eden Fiiller: 21 KS: 16 KTD: 5	Öfkelenme İfade Eden Fiiller: 52 KS: 6 KTD: 45	Tatma İle İlgili Fiiller: 6 KS: 5 KTD: 1
Hayal İfade Eden Fiiller: 2 KS: 1 KTD: 1	Kaygı ve Endişe İfade Eden Fiiller: 10 KS: 3 KTD: 7	Koklama İle İlgili Fiiller: 3 KS: 2 KTD: 1
Tahmin İfade Eden Fiiller: 2 KS: 2	Korku İfade Eden Fiiller: 30 KS: 7 KTD: 23	Dokunma İle İlgili Fiiller: 2 KS: 2
Unutma İfade Eden Fiiller: 6 KS: 3 KTD: 3	Şaşırma İfade Eden Fiiller: 13 KS: 4 KTD: 9	
Hatırlama İfade Eden Fiiller: 7 KS: 2 KTD: 5	Üzüntü İfade Eden Fiiller: 50 KS: 11 KTD: 39	
	Unutma İfade Eden Fiiller: 12 KS: 7 KTD: 5	
	Pişmanlık İfade Eden Fiiller: 10 KS: 1 KTD: 9	

Tablo 1. Kırgız Türkçesindeki Mental Fiillerin Genel Dağılımı

Tabloda gösterildiği gibi taramada elde edilen biliş fiillerinin sayısı 49, psikolojik durum fiillerinin sayısı 192, algılama fiillerinin sayısı ise 50'dir. Sayısal veriler tabloda daha detaylı olarak sunulmuştur. Taramada elde edilen veriler sonucunda psikolojik durum fiillerinin yoğunlukta olduğu saptanmıştır. Mental fiil içeren psikolojik durum fiilleri içerisinde öfkelenme ile ilgili fiiller daha çok tespit edilmiştir. Öfkelenme ile ilgili tespit edilen fiillerin sayısı 52'dir. Biliş fiillerinin ve algılama fiillerinin sayıları öfkelenme fiillerinin sayısına hemen hemen yakındır. Psikolojik durum fiillerinin anlatımında deyimlere daha çok yer verilmiştir. Çünkü bu anlatımlarda somutlaştırma gereksinimi daha çok hissedilmektedir. Biliş fiilleri psikolojik durum fiillerine göre daha açık ve anlaşılır ifade edilebilen eylemlerden oluşmaktadır. Algılama fiilleri ise beş duyu organı ile algılanabilen eylemler oldukları için psikolojik durum fiilleri kadar soyut değildirler. Dolayısıyla biliş ve algılama fiillerine göre psikolojik durum anlatan fiillerde deyimsel anlatımlar daha yaygındır.

Psikolojik durum anlatan fiiller içerisinde öfke ve üzüntü ifade eden fiillerin daha yaygın olduğu ve deyimleşmiş fiillerin çok olduğu görülmektedir. Bunun sebebi öfkenin doyurulmamış isteklere, istenmeyen sonuçlara ve karşılanmayan beklentilere verilen duygusal tepki olması ve incinme, tehdit gibi durumlarda ortaya çıkan kızgınlık duygusu olmasıdır. İnsanın aklından, bilincinden, kendinden en çok uzaklaştığı an, biriktirilen öfkenin boşaldığı andır. İnsan bir haksızlığa uğradığını düşünüyorsa, tepkisini öfkesiyle ifade edip kendisine saygı duyulmasını arzu eder. Öfke kontrol edilip sağlıklı bir şekilde ifade edilmediği takdirde yıkıcı ve tahrip edici davranışlara dönüşebilir. İnsan, içinde bulunduğu bu öfkelenme halini dışa vurmak için farklı anlatım yollarına başvurabilmektedir. Bunun sonucunda öfkelenme durumu ile ilgili fiiller artmıştır. Bir dil içerisinde bir durumu veya duyguyu ifade etmek için birden fazla sözcük kullanılıyorsa, bu, o durumun veya duygu halinin yaygınlığını göstermektedir. Taramada tespit edilen fiiller içerisinde kalıplaşmış sözcük grupları olan deyimlerin sayısı da oldukça fazladır. Çünkü insan soyut olan bir duyguyu en somut şekilde ifade etme yoluna gider. Bu yüzden deyimlere başvurur. Bu somutlaşmaya en iyi örnek insanın öfkelendiği zamanki fiziki durumuyla alakalı deyimleşmiş fiiller olduğu görülmüştür. Örneğin; Baş terisi tırışuu "baş derisi buruşmak, yüzü buruşmak; sinirlenmek, öfkelenmek." (KTD, s. 136) ifadesi insanın sinirlenince baş derisinin veyahut alnını buruşması durumundan oluşan deyimleşmiş bir fiildir. Közünön kan çıkkuu "gözünden kan çıkmak, gözü kızarmak; hiddetlenmek, kahrılanmak, sinirlenmek." (KTD, s. 447) ifadesi insanın sinirlenirken gözlerinin kızarması durumunu ifade eden deyimleşmiş bir fiildir.

Üzüntü ise, günlük hayatta sıkça değişen duygularımız arasında en uzun süren duygulardan (öfke, sevinç, üzüntü, coşku, keder, huzursuzluk ve endişe vb.) birisidir. Bu nedenle etkisi ve süresi insan yaşamında kendisinde ve çevresinde her yönüyle etkilidir. Üzüntü duygu durumu düşüncelerimize, beklentilerimize, uygun olmayan durumlarda ortaya çıkar. Darılma, gücenme, kırılma, içleme duygularının öfke ile karışık bir üzüntü olduğu görülür. Bu duygu içerisinde giren kişide görülen katı tutum, küskünlük ile ilişkilendirilebilecek davranışlar bunu destekler niteliktedir. Öfkelenme ile ilgili fiillerden sonra en fazla olan mental fiillerin üzüntü ile ilgili olmasının nedeni bu iki duygu halinin birbirisiyle ilişkili olmasıdır. Üzüntünün sonucunda öfke durumu ortaya çıkmaktadır. Bütün duygu hallerinde olduğu gibi insan, içinde bulunduğu üzüntü durumlarını farklı

şekillerde anlatma ihtiyacı hissetmiştir. Bu anlatma ihtiyacından üzüntü ile ilgili mental fiillerin çeşitlendiği ve çeşitlenen bu fiillerin arasında deyimleşmiş fiillerin yoğunlukta olduğu görülmüştür. Bu durum insanın soyut bir duygu olan üzülmeye durumunu somutlaştırarak anlatmak istemesinden kaynaklanmaktadır. **İçi tuz kuyganday açışuu** "içi tuz dökmüş gibi acımak, yarasına tuz basmak; çok üzülmek, çok kaygılanmak, kendini heder etmek." (KTD, s. 338), **Çaçı agaruu** "saçı ağarmak; çok ıstırap çekmek, dert içinde yüzmek, bir şeye çok üzülmek." (KTD, s. 664), **Erdin kese tiştöö** "dudaklarını ısırarak; çok üzülmek, pişman olmak." (KTD, s. 705) fiilleri bu somutlaştırma durumuna örnek teşkil etmektedir. Tespit edilen bu soyut eylemlerin oranı ve bu eylemlerin somutlaştırılması ihtiyacı dilin anlatım gücünü ortaya koyduğu gibi, söz konusu dili konuşan insanların biliş, psikolojik ve algı dünyalarının zenginliğini de ortaya koymaktadır.

Kırgız Türkçesindeki mental fiillerin birçoğu tarihî dönemlerden beri kullanılagelen temel fiillerdir. Ancak zaman içerisinde soyut durumları anlatmak için deyimlerin ortaya çıktığını görüyoruz. Kırgız Türkçesinde de yaygın olarak kullanılan bu deyimler, mental durumları daha kolay anlatma imkânı sunmaktadır.

Son yıllarda yurt dışında, gramer kitaplarında, fiillerden bahsedilirken mental fiil kavramına da yer verilmiştir. Türkçe gramer kitaplarında fiillerin sınıflandırılması ve semantiğiyle ilgili çalışmaların yer alması gerekir. Eski Türkçeden itibaren, fiillerin semantiğinin incelenmesi, soyut eylemlerin anlatım imkânını ortaya koyduğu gibi, anlam olaylarının (değişme, genişleme vb.) zenginliğinin tespit edilmesi, yeri geldiğinde diğer dillerle karşılaştırılması da Türkçe için birçok yönden faydalı olacaktır.

Kısaltmalar

- Çev. : Çeviren
 KS : Yudahin, K.K., (2011), "Kırgız Sözlüğü (Çev. Abdullah Taymas)", TDK Yayınları, Ankara.
 KTD : Nurmatov, M., (2008), "Kırgız Türkçesinde Deyimler", Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
 s. : sayfa
 TDK : Türk Dil Kurumu
 agm. : adı geçen makale
 agt. : adı geçen tez

Kaynaklar

- Aksan, D., (2015), "Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim", TDK Yayınları, Ankara.
 Ayan, E. ve Türkdil, Y., (2015), "Kazak Türkçesinde Dokunma Duyu Fiilleri Ve Anlam Zenginliği", International Periodical For The Luanguages, Literature, and History of Turkish or Turkic 2/3, s. 95-114.
 Bongoğlu, T., (2015), "Türkçenin Grameri", TDK Yayınları, Ankara.
 Demirci, K., (2015), "Türkoloji İçin Dilbilim Konular Kavramlar Teoriler", Anı Yayıncılık, Ankara.
 Ergat, E.A., (2008), "Dil, düşünce ve varlık ilişkisi J. Locke ve G. Berkeley örneği", Birey yayın evi, İstanbul.
 Kamchybekova Abdiraim, K., (2011), "Kırgız Türkçesinde Duyu Fiilleri", ODÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 2/3, s. 87-102.
 Korkmaz, Z., (1992), "Gramer Terimleri Sözlüğü", TDK Yayınları, Ankara.
 Korkmaz, Z., (2014), "Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi", TDK Yayınları, Ankara.
 Nurmatov, M., (2008), "Kırgız Türkçesinde Deyimler", Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara
 Şahin, S., (2012a), "Mental Fiil Kavramı ve Türkmen Türkçesinde Mental Fiiller", Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi 1/4, s. 45-62.
 Şahin, S., (2012b), "Türkmen Türkçesinde Mental Fiiller", Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.
 Vendreyes, J.V., (2001), "Dil Ve Düşünce (Çev. Berke Vardar)", Multilingual Yayınları, İstanbul.
 Yaylagül, Ö., (2005), "Türk Runik Harfli Metinlerde Mental Fiiller", Modern Türklük Araştırmaları Dergisi, 2/1, Ankara, s. 17-51.
 Yıldız, H., (2017), "Eski Uyurcada Göz Fiilleri" JOTS, 1/1, s. 145-213.
 Yudahin, K.K., (2011), "Kırgız Sözlüğü (Çev. Abdullah Taymas)", TDK Yayınları, Ankara.